

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

Харківське історико-філологічне товариство

Український СВІТ

у наукових парадигмах

Збірник наукових праць

Випуск 7/2020

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- Маленко О. О., д-р філол. наук, проф. (Харків) (головний редактор)
- Голобородько К. Ю., д-р філол. наук, проф. (Харків)
- Єрмоленко С. Я., д-р філол. наук, проф. (Київ)
- Лисиченко Л. А., д-р філол. наук, проф. (Харків)
- Кравець Л. В., д-р філол. наук, проф. (Київ)
- Новиков А. О., д-р філол. наук, проф. (Глухів)
- Юр'єва К. А., д-р. пед. наук, проф. (Харків)
- Богданова І. Є., канд. філол. наук, доц. (Харків)
- Борисов В. А., канд. філол. наук, доц. (Харків)
- Нестеренко Н. П., канд. пед. наук, доц. (Харків)
- Руденко С. М., канд. філол. наук, доц. (Харків)
- Умрихіна Л. В., канд. філол. наук, доц. (Харків) (заступник головного редактора)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

- Нелюба А. М., д-р філол. наук, проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.
- Степаненко М. І., д-р філол. наук, професор, ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Ухвалила вчена рада українського мовно-літературного факультету
імені Г. Ф. Квітки-Основ'яненка Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди
(протокол № 4 від 26 жовтня 2020 року)

У 41 Український світ у наукових парадигмах: Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. — Харків : ХІФТ, 2020. — Вип. 7. — 211, [1] с.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3281 від 18.09.2008.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна, 61168

УДК 811.161.2'42 Шевченко

Лілія Петрова Озель

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ІДЕНТИФІКАТОРИ ВОКАЛЬНО-ІНСТРУМЕНТАЛЬНОЇ ТА ХОРЕОГРАФІЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Стаття присвячена аналізу лінгвопоетичних універсалій, оригінальних лексико-семантичних моделей, що репрезентують етнічну та світову вокально-хореографічну культуру, а також відображають провідні стилістичні риси поетичних текстів Тараса Шевченка. Визначення оригінальності літературно-художнього тексту як універсальної лінгвістичної категорії інтерпретується з позицій провідної ролі в ньому компонентів стилетворення, чільні позиції серед яких посідає лексика культурно-мистецького, зокрема вокально-інструментального та хореографічного характеру, що вирізняє Шевченкову мовотворчість як визначальний етап у розвитку стилістичної різноманітності поетичних текстів, вагоме явище в інтелектуальній еволюції української літературної мови.

Ключові слова: Тарас Шевченко, лінгвопоетичні універсалії, лексико-семантичні моделі, стилістичні засоби.

Lilija Petrova Ozel

LINGUISTIC AND STYLISTIC IDENTIFIERS OF VOCAL, INSTRUMENTAL AND CHOREOGRAPHIC CULTURE IN TARAS SHEVCHEN'S POETIC TEXTS

The article is devoted to the analysis of linguopoetic universals, original lexical and semantic models that represent ethnic vocal and choreographic culture, as well as reflect the leading stylistic features of Taras Shevchenko's poetic texts. The definition of the originality of literary and artistic text as a universal linguistic category is interpreted from the standpoint of the leading role of stylistic components, important positions are occupied by cultural and artistic vocabulary, which defines Shevchenko's language as an important stage in the intellectual evolution of Ukrainian literary language and stylists.

Keywords: Taras Shevchenko, linguopoetic universals, lexical and semantic models, stylistic means.

Музичні надбання етносу як вагомий складник світової культурно-мистецької спадщини знаходять оригінальні лінгвостилістичні інтерпретації у літературно-художніх дискурсах і засвідчені лексико-семантичними визначниками, що авторизують й експлікують неповторну індивідуально-авторську манеру конструювання текстових структур.

Лексика культурологічного характеру як провідний лінгвостилістичний ідентифікатор художньої естетики поетичних текстів у мовознавчих студіях представлена й аналізована переважно через номінації мистецької сфери (співу, хореографії, живопису, графіки, іконопису, скульптури, архітектури). Лінгвістичний матеріал, що засвідчує вокально-хореографічну спадщину українського етносу, до певного часу студювався як фольклорно-етнографічний, народно-пісенний компонент

стилю, на сучасному етапі потребує більш об'ємного та ґрунтовного підходу, оскільки постає репрезентантом українського традиційного і модерного мистецького дискурсу як внутрішньоетнічного, так і в частині міжкультурної комунікації, ідентифікує індивідуально-неповторну стильову специфіку поетичних текстів.

Культурно-мистецький аспект літературно-художнього, зокрема поетичного мовлення у його лексико-семантичних та лінгвостилістичних параметрах, став предметом наукової уваги вітчизняних дослідників С. Єрмоленко, О. Муромцевої, А. Мойсієнка, О. Стишова, О. Черемської, Н. Данилюк. Серед літературних антропонімів, що становлять художньо-інтелектуальне підґрунтя поетичних текстів Т. Шевченка, Т. Черторизька виділяє імена представників різних галузей науки й мистецтва — музикантів, художників, скульпторів, письменників, філософів, істориків, ботаніків, геологів, фізіологів, лікарів, мореплавців, а також державних, політичних, військових, громадських діячів [Черторизька, с. 30]; аналізуючи лексеми (*душа, природа, ніч, день, тінь, туман, кінь, сон*), що позначають домінантні образи Шевченкового дискурсу, Н. Данилюк слушно вважає їх своєрідними символами, архетипами, які мають свою історію і генезу, позначають наскрізні образи, посідають провідні позиції у формуванні ліричного сюжету [Данилюк].

У колі лінгвопоетичних засобів виразності й оригінальності текстотворення (одиниці поетичного тексту, що репрезентують національно-ментальні традиції, фольклорні надбання, звичаї, обряди, промисли і ремесла, етноетикетні конструкції, лексика філософсько-світоглядна, історико-політична, символіка одягу, кольорів, квітів, національна й державна) особне місце посідають лексеми — ідентифікатори мистецької традиції, зокрема вокалу, інструментальної музики, хореографії.

Актуальність розвідки визначається необхідністю більш глибокої лінгвостилістичної характеристики лексики, що представляє як етнічну, так і світову вокально-інструментальну та хореографічну культури, а також зумовлена потребою обґрунтування її ролі для формування оригінального стилю поетичних текстів Тараса Шевченка.

Лінгвософська, історико-політична, націєтворча й етноформувальна глибина текстів Шевченкової поезії визначили *мету* їх дослідження насамперед щодо пошуку, опису й аналізу лексико-семантичних і лінгвостилістичних визначників філософсько-медитативного, культурно-естетичного, наративно-педагогічного й логіко-інтелектуального контенту, з-поміж яких чільні позиції посідають пісенно-танцювальні, музично-інструментальні компоненти, маркери й універсалії.

Із урахуванням широкого наукового дискурсу з питань теорії й практики функціонування тексту як універсальної лінгвістичної, зокрема й стилістичної категорії [Пономарів, Єрмоленко, Мацько, Мойсієнко], у комплексі текстотворчих чинників (структурно-семантичних, композиційних, функціональних) із притаманними їм інформативністю, завершеністю, лінійністю, інтегративністю, рекурсивністю обґрунтовуємо провідну роль специфічної стилістики як необхідної ознаки оригінальності текстових структур, їх неповторної лексико-семантичної орнаментики, декоративності.

Акустично-візуальний образ України як неповторного ментального геопростору й ландшафту у поезіях Тараса Шевченка формується розгортанням низки лексичних одиниць, що передають експресію й динаміку пейзажно-настроевих контекстів *реве, стогне* (Дніпр), *завива* (вітер), *не гомонів* (ніхто), *перекликались* (сичі), де одними із найбільш частотних є номінації на означення співу й танців, що репрезентують вокально-хореографічні характеристики героїв та їх оточення, представляють не тільки їх емоційно-почуттєвий світ, а й духовно-інтелектуальні

настанови певного часу, передають стиль відповідної епохи. Конструкції, семантичним центром яких стали лексеми *співати, танцювати, грати, кобза, бандура, ліра, лірник, кобзар, музика*, більшість із яких кваліфікуються як загальноновживані, нейтральні, у текстах Тараса Шевченка набувають специфічних контекстуальних рис, познаючи концептуальні поняття, універсалії, домінанти, стають чинниками оригінальної картини стилетворення: «*Вітер віє, повіває, / По полю гуляє / На могилі кобзар сидить / Та на кобзі грає*» (Шевченко, с. 56); «*Заспіваю, — море грає, / Вітер повіває, / Степ чорніє, і могила / З вітром розмовляє. / Заспіваю, — розвернулась / Висока могила, / Аж до моря запорожці / Степ широкий крили*» (Шевченко, с. 75); «*Огні горять, музика грає, / Музика плаче, завиває; / Алмазом добрим, дорогим / Сіяють очі*» (Шевченко, с. 562).

Лінгвопоетична поліфонія і колористика художнього відтворення морської стихії, експлікація мариністичних картин романтичного стилю з метою зображення героя-одинака на фоні екзотичної природи (*хвилі, море, гори, самотній козак, розбитий човен, вітер*) увиразнена полісемантичними лексемами *погратися, заграти*, що відзначаються в поезіях Т. Шевченка наскрізністю й рекуративністю: «*Поплив човен в синє море, / А воно заграло, — / Погралися гори-хвилі — / І скіпок не стало*» (Шевченко, с. 146); «*Грає синє море, / Грає серце козацьке...*» (Шевченко, с. 18); «*Сидить козак на тім боці, — / Грає синє море*» (Шевченко, с. 18).

Лексеми музично-вокального діапазону засвідчують різноманітність стилістичних проявів як вербально-художні реалізатори типів і нюансів комунікації: *гра, спів* як специфічний вид, процес спілкування вищого, духовно-ментального характеру, можливість порозуміння, з'ясування стосунків без власне вербальних і невербальних засобів, як символічна поляризована, різновекторна комунікація, що може передбачати тривале продовження або несподіване закінчення, ймовірний розвиток якої у поетичному тексті накреслено динамічним ланцюгом дієслівних одиниць *заспівали — розійшлись — зійдемося — заспіваємо*: «*Ми заспівали, розійшлись, / Без сльоз і без розмови, / Чи зійдемося ж знову? / Чи заспіваємо коли? / А може й те... Та де? Якими? / І заспіваємо яку?*» (Шевченко, с. 544).

Оскільки спів у Шевченкових текстах досить часто інтерпретується як комунікація друзів, колег, однодумців, для яких слово є засобом підтримки, взаємообміну духовною інформацією, зокрема заради спільної справи, мети, ідеї: «*Прилини до мене хоч на одно слово / Та про Україну мені заспівай!*» (Шевченко, с. 544); «*Сирота Ярема — сирота багатий, / Бо є з ким заплакать, є з ким заспівать*» (Шевченко, с. 81), відзначаємо, що однією зі стильових ознак поетичного мовлення Тараса Шевченка є представлення процесу спілкування, говоріння, донесення і розгортання думки через лексику сфери вокалу, танцю, і, як наслідок, поетичне сприйняття світу через словесно-музичні образи.

Лексеми, що експлікують емоційно-почуттєву комунікацію козака й дівчини в їх антитезових відношеннях *заспіває — не співає*, увиразнюють класичні картини етнічного бачення ідеалу гендерних стосунків на фоні традиційних картин української природи (*соловейко, луг, калина, долина, вода, верба, козак, чорнобрива*), де роль козака визначається призначенням захисника, що перебуває в динаміці, — у війську, в походах (*заспіває, ходя*) «*Защебече соловейко / В лузі на калині, / Заспіває козаченько, / Ходя по долині*» (Шевченко, с. 59), і роль дівчини (більшою мірою статичний образ), що чекає, сумує, сподівається (*не співає, стоя*): «*Не щебече соловейко / В лузі над водою, / Не співає чорнобрива, / Стоя під вербою...*» (Шевченко, с. 57).

Сім'я, родина в її органічному взаємозв'язку з довкіллям, природно-територіальним середовищем осмислюється як центр етнокультурного простору, де основним носієм відповідного стилістичного значення постає лексика музичної

традиції. Виховний потенціал співу як морально-етичного ідеалу дитинства, засобу усвідомлення настанов сім'ї, громади, генетичної пам'яті поколінь розгорнено низкою стилістем *душа, козацький рід, слово, спів, сповивання, розмова*, де спів постає як вищий прояв духовного впливу, міжпоколінної комунікації (*співати* — передавати інформацію, цінності, знання, досвід, настанови та орієнтири новому поколінню): «*А до того — душа щира / Козацького роду, / Не одицурась того слова, / Що мати співала, / Як малого повивала, / З малим розмовляла*» (Шевченко, с. 78), як художнє засвідчення культури громадського спілкування, праці, відпочинку, виховання: «*Ідуть дівчата в поле жати / Та, знай, співають, ідучи*» (Шевченко, с. 17), як соціально-історична правда, істина: «*Чи так, батьку отамане? / Чи правду співаю?*» (Шевченко, с. 66).

Лексико-семантичні прояви ієрархії й спектральності психічної сфери, зокрема почуттів та емоцій, реалізуються досить часто через стилістичну фігуру анти тези, що передає характерну для Шевченкової манери несподівану зміну настрою, неординарність і непередбачуваність поведінки героя: «*Отакий-то Перебендя, / Старий та химерний! / Заспіває весільної, / А на журбу зверне*» [Шевченко, с. 58], стан самозаглиблення, роздумів, рефлексій: «*Блуджу в снігах та сам собі: / «Ой не шуми, луже*» (Шевченко, с. 66).

Лексика, що представляє картини та образи танцювальної культури, надає стилю окремих конструкцій динамічності, напруженості, емоційно-почуттєвої виразності й нюансування настроїв. Танець постає як ритуал, як спосіб комунікації, індивідуально-особистісного й етнонаціонального самовираження: *потанцювати* — поспілкуватися, поділитися думками й переживаннями: «*Ой, маю, маю і ноженята, / Та ні з ким, матінко, потанцювати, / Та ні з ким, серденько, потанцювати*» (Шевченко, с. 642); «*Було колись — в Україні / Лихо танцювало*» (Шевченко, с. 642).

У результаті спостережень над лексичним матеріалом, який представляє вокально-інструментальний і хореографічний контент поезій Тараса Шевченка, доходимо висновку, що мистецька лексика є провідним складником стилетворення Шевченкових текстів. Номінації, що репрезентують сферу культури-мистецьких традицій етносу, стали визначальним текстотворчим чинником і одним із основних лексичних визначників індивідуально-авторського стилю. Художня манера поета із притаманним їй пісенно-танцювальним колоритом слугує не тільки створенню соціально-історичного, етнографічно-побутового тла твору, одиниці — ідентифікатори вокально-інструментальної й хореографічної культури вживаються для передачі поглядів, ідей, ідеалів, настанов, психічних станів, вольових дій певної епохи.

Поряд із лексемами-домінантами шевченківського стилю, такими як *доля, душа, дума, серце, думка, щастя, очі, сльози, море, соловейко, верба, калина, хустка, китайка, русалка, лілея, королевий цвіт*, лексика на означення вокально-інструментальних, народно-пісенних і танцювальних характеристик належить до наскрізних образів-ідентифікаторів не тільки окремих творів, а й відображає універсальні категорії, що творять композицію окремих поетичних текстів Тараса Шевченка і дискурсу в цілому. Спів, танець, музика представлені на лінгвопоетичному рівні як роздуми, медитація, як спосіб ментальної й духовно-інтелектуальної саморепрезентації особи, сім'ї, громади, етносу, держави, засвідчують пісенно-медитативну манеру експлікації думки в текстах поезій.

Внесок Тараса Шевченка в інтелектуальну еволюцію лексико-семантичного і лінгвостилістичного потенціалу українського художнього дискурсу полягає в тому, що засновник нової української літературної мови лексику, що представляє культурно-мистецьку спадщину українського етносу, підніс до рівня поетизмів, символів, універсалій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф., Кочан І. Лінгвістика тексту. Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 2016. 316 с.
2. Белей Л. Тарас Шевченко як засновник нової української літературно-художньої антропонімії. *VIII Міжнародний конгрес україністів. Мовознавство. Збірник наукових статей*. К., 2017. 242 с.
3. Данилюк Н.О. Культурологічна лексика в сучасній українській мові та її лексикографічне опрацювання. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8078/Danylyuk_Kul'torolohichna_leksyka_v_suchasniy.pdf.
4. Єрмоленко С. Мовно-естетичні знаки Шевченкової поезії в контексті філософії культури. *Мова і міжкультурна комунікація*. 2017. Вип. 1. С. 41–49.
5. Манакін В.М. Мова і міжкультурна комунікація. Київ: Академія. 2012. 288 с.
6. Мацько Л.І. Стилістика української мови. К.: Вища школа, 2003. 462 с.
7. Мойсієнко А.К. Символ як явище аперцепції (на матеріалі поезій Тараса Шевченка). *Мовознавство*. 1993. № 3. С. 40–45.
8. Мойсієнко А.К. Текст як аперцепційна система. *Мовознавство*. 1996. № 1. С. 20–25.
9. Муромцева О.Г. Розвиток лексики української мови в другій половині XIX — на початку XX ст. Харків: ХДУ, 1985. 152 с.
10. Науменко А.М. Філологічний аналіз тексту (основи лінгвопоетики): Навч. посібник для вузів. Вінниця: Нова книга. 2005. 416 с.
11. Пономарів О. Стилістика сучасної української мови. Тернопіль: Навчальна книга, 2000. 248 с.
12. Стишов А.О. Українська лексика к. XX ст. (на матеріалі засобів масової комунікації). К.: Пугач. 2005. 388 с.
13. Черемська О.С. Національно-культурний компонент онімного простору української народної казки. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія: Філологія. 2017. Вип. 76. С. 383–387.
14. Черторизька Т.К. Літературні антропоніми у творах Т.Г. Шевченка. *Мовознавство*. 1989. № 2. С. 30–35.
15. Шевченко Т. Кобзар / Вступ. ст. та примітки Р. Полонського. Харків — Шевченкове: Майдан — Ярина, 1996. 736 с.

УДК 811.161.2'367.335

Олена Полозова

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

**АСИМЕТРИЧНІ СКЛАДНІ СПОЛУЧНИКОВІ РЕЧЕННЯ
В ТЕКСТАХ СУЧАСНИХ ЗМІ**

У статті окреслено типові прояви кількісної та якісної асиметрії форми та змісту на рівні складних сполучникових речень сучасної української мови й функціонування таких конструкцій у текстах сучасних засобів масової інформації. Проаналізований матеріал переконує в поширеності вживання асиметричних конструкцій у публіцистичних текстах і доводить потребу в цілісному й усебічному дослідженні цього явища.

Ключові слова: складне сполучникове речення, синтаксис, форма, зміст, кількісна асиметрія, якісна асиметрія, модус, диктум, структурна схема речення.

ЗМІСТ

ТЕКСТ ЯК ОБ'ЄКТ ФІЛОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ 5

Ірина Богданова, Олена Лептуга

«МОВА ВОРОЖНЕЧІ» В ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКОМОВНОГО МЕДІАПРОСТОРУ 6

Костянтин Голобородько

ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА ТЕКСТУ: ЮРИДИЧНИЙ ТА МОВНИЙ АНАЛІЗ 11

Світлана Єрмоленко

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА ПІСНЯ: ТЕКСТ ЯК ЛІНГВОХУДОЖНЄ САМОВИРАЖЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНОГО ДУХА 17

Олена Маленко

ТЕКСТИ УКРАЇНСЬКОГО ІНСТИТУЦІЙНОГО ДИСКУРСУ: ЕКСПАНСІЯ ЗАПОЗИЧЕНЬ
ЯК ВИКЛИК ПИТОМІЙ МОВИ 25

Світлана Марцин

ФУНКЦІОНУВАННЯ БЕЗСПОЛУЧНИКОВИХ СКЛАДНИХ КОНСТРУКЦІЙ У ТЕКСТАХ
НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ 32

Наталя Нестеренко

КОМУНІКАТИВНЕ СУПЕРНИЦТВО В ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ ВЕСІЛЬНИХ ПІСЕНЬ:
ЛІНГВОПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ 40

Лілія Петрова Озель

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ІДЕНТИФІКАТОРИ ВОКАЛЬНО-ІНСТРУМЕНТАЛЬНОЇ
ТА ХОРЕОГРАФІЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА 50

Олена Полозова

АСИМЕТРИЧНІ СКЛАДНІ СПОЛУЧНИКОВІ РЕЧЕННЯ В ТЕКСТАХ СУЧАСНИХ ЗМІ 54

Світлана Руденко

ТЕКСТ НА ЕТИКЕТЦІ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ У ФОКУСІ НАЇВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ
ПЕРЕСІЧНОГО СПОЖИВАЧА 62

Любов Умрихіна

КВАЗІСПОНУКАЛЬНІ КОНСТРУКЦІЇ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ: ІНТЕРПРЕТАЦІЯ
МОДАЛЬНИХ СМИСЛІВ 76

Ольга Черненко

ЛІНГВОПОЕТИКА ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ ВІКТОРА БОЙКА: СТИЛІСТИЧНИЙ ВИМІР 86

ЕТНОКУЛЬТУРНІ КОДИ МОВИ ЛІНГВОКОМПАРАТИВІСТИКА 92

Юлія Лебеденко

ВЕРБАЛЬНІ ОБЕРЕГИ З КОМПОНЕНТОМ **ХАТА** В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРНІЙ ТРАДИЦІЇ . . . 93